

איריס הביצות - מין "אדום" הפורח בביצות (פברואר 2017)

כתבה: ערגה אלוני

תקציר: גיאופיט שקנה-שורש שלו מסתעף בריבוי וגטטיבי ויוצר צברים בני מספר נצרים, לעתים בעומדים צפופים. גובהו 30-60 ס"מ. בכל נצר 4-7 עלים סרגליים, רוחבם 3-5 ס"מ, מפותלים במקצת, גבוהים מהפרחים. מכל נצר מתפתח עמוד פריחה יחיד ובראשו פרח שצבעו צהוב חיוור, קוטרו 5-7 ס"מ. פורח מוקדם באביב, בסוף פברואר ובתחילת חודש מרץ. גדל באדמה עמוקה, בוצית, המוצפת בחורף ומתייבשת בקיץ. היה נפוץ בעבר ברוב עמקי צפון הארץ וכיום שרד בעיקר בשולי שדות במקומות שעדיין מוצפים בחורף.

=====

איריס הביצות *Iris grant-duffii*, הוא גיאופיט רב-שנתי בעל קנה-שורש בקרקע, אשר היה נפוץ בעבר בשטחים נרחבים במישור החוף ובעמקים ותפוצתו הצטמצמה ביותר. בראשית גידולו, מתפתח מהזרע הטמון בקרקע אבר דמוי בצל שבשנתו הראשונה יוצר פסיג ארוך ועלה. לאחר התקופה הגשומה הפסיג והעלה מתייבשים ובקרקע נותר אבר תת-קרקעי שנכנס לתרדמה. בתחילת הסתיו בשנה השנייה מתעורר הניצן ומתפתחים שנים-שלושה עלים. האבר התת-קרקעי משנה צורתו לקנה שורש שטוח עטוף בסיבים חומים קשים ודוקרניים. הסיבים מגנים על קנה השורש הטמון בקרקע. קנה השורש מסתעף בריבוי וגטטיבי ויוצר צברים צפופים של נצרים. רק בשנה השלישית או הרביעית לחי הנצר עולה מבין העלים גבעול הפרח.

איריס הביצות, מימין - צמחים צעירים בעציץ. צילמה: ערגה אלוני ©; משמאל - צבר צפוף של נצרים בפריחה בצמח אם משותף. צילם: ליאור אלמגור ©

העלים שטוחים, צבעם ירוק בהיר, רוחבם עד 2 ס"מ, מוארכים (עד 60 ס"מ) ודמויי סרגל. שפתם תמימה וראשם מחודד. הם מפותלים מעט סביב צירם. במרכז העלה עורק ראשי ומשני צדיו מסודרים עורקים מקבילים. 6-7 עלים מאוגדים סביב עמוד תפוחית. גבעול הפרח גלילי, גובהו 30-50 ס"מ ונושא בראשו פרח יחיד אשר נפתח בין העלים או גבוה מהם. ניצן הפרח עטוף במתחל קרומי ירוק המגן על אברי הפרח עד פתיחתו. הפרח דו-מיני, גדול, קוטרו 4-7 ס"מ, צבעו צהוב חיוור. הכותרת בעלת 6 עלים המסודרים בשני דורים: דור חיצוני מורכב משלושה עלי-עטיף חיצוניים ארוכים מצוירים בכתם צהוב כהה ובשרטוטי קווים ונקודות כהות. עלים אלה צרים במקום חיבורם לגבעול, מתרחבים בהמשכם ומופשלים אחורנית. שלושת עלי-העטיף של הדור הפנימי, צרים גבוהים וזקופים. עמדתם בפרח קבועה- בין שני עלים של הדור החיצוני ניצב עלה של הדור הפנימי. בסיום חייהם הם מתגלגלים כסליל ומתכנסים למרכז הפרח. כבכל פרחי האיריסיים, הפרח מחולק ל-3 יחידות תפקודיות עצמאיות שבכל אחת עלה כותרת של הדור החיצוני המהווה שפית, עמוד עלי מורחב ואבקן: עמוד העלי שבמרכז, מפוצל לשלושה סעיפים רחבים וקמורים השסועים למעלה לשתי אונות. כל אחת משלוש הצלקות התכופה מעל עלה עטיף חיצוני ויצרה "מנהרת האבקה"- מבנה שהבסיס הוא עלה מעטיף והגג הצלקת החופה על האבקן. כל אחד משלושת האבקנים בעל זיר קצר ומאבק חופשי רחב השחלה תחתית בת שלוש מגורות. בכל מגורה מספר ביציות. את הפרחים מאביקים חרקים בעיקר דבורים, הנמשכים לאבקת הצמח.

איריס הביצות. מימין - פרח צעיר, נראים השרטוטים על עלי העטיף החיצוניים. צילם: ליאור אלמגור ©
משמאל - פרח בוגר, עלי העטיף של הדור הפנימי גלולים. צילמה: ערגה אלוני ©

איריס הביצות. צילם: ליאור אלמגור ©
מימין - מבנה הפרח: עלי עטיף של הדור החיצוני גלולים אחורנית.
ביניהם דור עלי עטיף פנימי. העליים רכונים על עלי העטיף החיצוני.
במרכז - הפרח - מבט מהצד; משמאל - הלקט בן שלוש מגורות.

ההלקט בן שלוש מגורות. מחודד בראשו. אם הייתה הפריה, ההלקט מתבגר, תופח, תארך ומבשיל זרעים. הוא נפתח בשלוש קשוות ומשחרר את הזרעים. הזרעים עגולים 2-3 מ"מ, צבעם חום אדום. והזרעים מתפזרים בקיץ. כאמור, צמח מתרבה בריבוי וגטטיבי ע"י קנה השורש. אבר זה מתארך ומסתעף, בעל מספר ניצנים. נוצר צבר צמחים מאותו צמח אם, רדום בקיץ המתעורר לחיים בסתיו. ניתוק חלקים מקנה השורש יוצר צמחים חדשים.

איריס הביצות היה בעבר צמח שכיח בארץ לאורך מישור החוף ובעמקים בקרקעות כבדות ובוציות. כיום, בעיקר בגלל עיבוד חקלאי, וניקוז, הוא נותר במספר אתרים בעמק עכו, בשרון, בעמק יזרעאל, בבקעת כנרת ובגולן. תפוצתו היא מזרח ים-תיכונית: מצוי בלבנון, בדרום טורקיה, מערב סוריה ודרומה, וצפון ישראל. א"י היא גבול התפוצה הדרום מערבי שלו. הסוג כולל כ-200 מינים, המוכרים כפרחים צבעוניים מרשימים. בתרבות קיימים מינים נוספים שנוצרו וטופחו כפרחי קטיף ונוי בגינות.

אירוס הביצות (כהן, 1987. שמידע, פולק 2007) משתייך לסקציית *Limniris*, שתפוצתה משתרעת בחצי הכדור הצפוני. בתוך סקציה זו אירוס הביצות משתייך לתת-הסקציה הסורית (*Syriacae*), הנפוצה בדרום-מערב אסיה, בעיקר בדרום טורקיה, צפון עירק, סוריה וישראל. אלה הם מינים המותאמים לשלוליות חורף זמניות, ומאופיינים בקנה-שורש חזק עם סיבים נוקשים ובבסיסי עלים תפוחים הנראים כבצל. בתת-סקציה זו הוגדרו חמישה מינים קרובים המחולקים לשתי קבוצות: אוכלוסיות צהובות פרחים הנפוצות באזור מערבי קרוב יותר לחופי הים התיכון בדרום טורקיה, מערב סוריה וישראל, ולהם הוצע לקרוא **אירוס הביצות**; ואוכלוסיות סגולות פרחים הנפוצות באזור מזרחי יותר (דרום טורקיה, צפון סוריה וצפון עירק), שכונו אירוס אסיה הקטנה (*l. masia*). בארץ גדלים בבתי גידול לחים שני מינים צהובי-פרחים קרובים: **אירוס הביצות ואירוס ענף. אירוס ענף** הוא בעל עמוד פריחה גבוה ופרח גדול. העלים הירוקים רוחבם 4-5 ס"מ. עומדים של הצמח גדלים בחולה. הצמח משמש גם לנוי בגינות ונשתל בעיקר בבריכות דגים.

איריס הביצות (מימין, צילמה: ערגה אלוני ©) מול איריס ענף (משמאל, צילמה: שרה גולד ®)

ספרות:

כהן ע 1987 צמחים נדירים בארץ -אירוס הביצות. רתם 23-24: 127-135.

שמידע א ופולק ג 2007 הספר האדום, צמחים בסכנת הכחדה בישראל, כרך א'. רשות הטבע והגנים.

=====

כל הזכויות שמורות ל"כלנית" ©

ציטוט: אלוני ע 2017 איריס הביצות - מין אדום הפורח בביצות (פברואר 2017), פורחי החודש, כתב-עת "כלנית" מספר 4.

<https://www.kalanit.org.il/iris-grant-duffii>

=====